

ТАБИЙ МОНОПОЛ ТАШКИЛОТЛАРНИ БОШҚАРИШДА РАҚОБАТ
МУҲИТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

*Саидов Машғал Самадович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
докторанти и.ф.н., доцент*

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимизда табиий монопол субъектлар фаолиятини бошқаришда рақобат муҳитини шакллантириш борасида давлат томонидан олиб борилаётган ислохотлар, жумладан хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш, рақобат муҳитини ривожлантириш, табиий монополиялар субъектлари фаолиятини назорат қилиш ва тартибга солишнинг мақсад ва шакллари ёритилган.

Калит сўзлар: монополия, табиий монополия, қўлай рақобат муҳити, рақобат механизми, монопол бозорларга табақалашган ёндашув, маҳсулот сифати, нархлар (тарифлар)ни режалаштириш, монополист корхона, "картель" келишувлар, товар ва молия бозори.

РАЗВИТИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В УПРАВЛЕНИИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ
ЕСТЕСТВЕННОЙ МОНОПОЛИИ

*Саидов Машғал Самадович -
Ташкентский государственный экономический
университет, к.э.н., доцент*

Аннотация. В статье описаны цели и формы государственных реформ в управлении естественными монополиями в стране, включая помощь приватизированным предприятиям, регулирование антимонопольного законодательства, развитие конкурентной среды, контроль и регулирование естественных монополий.

Ключевые слова: монополия, естественная монополия, благоприятная конкурентная среда, механизм конкуренции, дифференцированный подход к монопольным рынкам, качество продукции, ценовое (тарифное) планирование, монополистическое предприятие, «картельные» соглашения, товарные и финансовые рынки.

DEVELOPING A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE MANAGEMENT
OF NATURAL MONOPOLY ORGANIZATIONS

*Saidov Mashal Samadovich -
Tashkent State University of Economics,
PhD (in economics), dotsent*

Annotation. This article describes the goals and forms of state reforms in the management of natural monopolies in the country, including assistance to privatized enterprises, regulation of antitrust, development of a competitive environment, control and regulation of natural monopolies.

Key words: monopoly, natural monopoly, favorable competitive environment, competition mechanism, differentiated approach to monopoly markets, product quality, price (tariff) planning, monopolistic enterprise, "cartel" agreements, commodity and financial markets.

Кириш. Янгиланиб бораётган ислохотлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш салоҳиятини, хусусан иқтисодиёт реал секторида аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда ва ялпи модернизация қилиш ҳамда давлат томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар иқтисодиётнинг стратегик тармоқларини хусусий мулкчиликка олиб ўтмоқда, хусусан, табиий монополиялар соҳаларида рақобат муҳитини яратиш борасида ишлар босқичма - босқич амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизнинг айнан реал секторида рақобат муҳитини ривожлантириш ҳамда монополияга қарши курашишни тартибга солиш ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 январдаги ПК-4126 сонли "Ўзбекистон Республикаси монополияга қарши курашиш қўмитаси фаолиятини ташкил этиш

тўғрисида" ги қарорига мувофиқ қўмита ташкил этилди.

Қўмита зиммасига бугунги кундаги замонавий ислохотларни иқтисодиётнинг реал секторида, яъни хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш, монополияга қарши курашишни тартибга солиш, рақобат муҳитини ривожлантириш, табиий монополиялар субъектлари фаолиятини назорат қилиш ва товар-хом ашё биржаларини лицензиялаш орқали шаффоф муҳитни шакллантириш вазибалари қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси монополияга қарши курашиш қўмитаси томонидан 2019-2023 йилларда товар ва молия бозорларида рақобатни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш ва Ўзбекистон Республикаси Вазибалар Мақамасига тасдиқлаш учун қуйидагилар қарорга киритилди [1]:

-рақобатни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш тизимини трансформация қилиш ҳамда мо-

нополияга қарши тартибга солишнинг миллий иқтисодиётда ва жаҳон иқтисодиётида юз бераётган таркибий ўзгаришлар ва жараёнларнинг юксак талабларига жавоб берадиган мутлақо янги илғор моделини яратиш;

- товар ва молия бозорларини таҳлил қилишнинг мослашувчан, шу жумладан хулқатвор иқтисодиёти (behavioral economics) тамойилларига асосланган воситалари ва усуллари жорий этиш;

- рақобатни ҳимоя қилиш бўйича олдини олувчи воситаларни, шу жумладан монополияга қарши комплаенс механизми – биринчи навбатда товар ва молия бозорларида устун мавқени эгаллаб турган хўжалик юритувчи субъектлар ичида рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларига мувофиқликни таъминлаш тизимини жорий этиш;

- рағбатлантирувчи тарифлар шакллантиришнинг рақобатни кучайтирувчи таъсир кўрсатадиган янги юқори самарали усуллари ва уларни қўллашни назорат қилиш механизмларини жорий этиш ҳисобига товарлар (ишлар, хизматлар) нархлари (тарифлари)ни давлат томонидан тартибга солиш тизимини тубдан такомиллаштириш;

- рақамли иқтисодиётни монополияга қарши тартибга солишнинг самарали воситаларини, шу жумладан рақобат тўғрисидаги қонунчилик бузилишлари трансчегаравий шакллари-нинг олдини олиш мақсадида яратиш;

- рақобат тўғрисидаги қонунчилик талабларини бузганлик учун ҳуқуқий таъсир кўрсатиш чораларини кучайтириш ва бир вақтнинг ўзида ҳуқуқни қўллашда кенг ихтиёр берадиган ваколатларни бекор қилиш;

- “картель” келишувлар ва тил бириктиришлар каби рақобатга қарши ҳаракатларнинг мураккаб турларини аниқлаш ва уларга чек қўйиш мақсадида ҳуқуқ-тартибот органлари билан ўзаро ҳамкорликни кучайтириш;

- иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти методикаси бўйича товар ва молия бозорларида рақобат муҳитини ривожлантириш индикаторларидан фойдаланган ҳолда Монополияга қарши курашиш қўмитаси фаолиятининг энг муҳим самарадорлик кўрсаткичларини (KPI) жорий этиш;

- рақобатни чеклаш ҳолатларини аниқлаш ва уларга нисбатан таъсир чораларини кўриш тезкорлигини ошириш учун Монополияга қарши курашиш қўмитаси фаолиятига инновацион ишланмалар ва ахборот технологияларини жорий этиш;

- монополияга қарши курашиш қўмитасининг кадрлар салоҳиятини тизимли равишда ошириш, олий ўқув юртлари ўқув дастурларига рақобат сиёсати ва рақобат ҳуқуқи соҳасида

кадрларни тайёрлаш бўйича махсус йўналишларни жорий этиш;

- муносиб моддий таъминот ва ижтимоий шароитлар борасида ижтимоий кафолатларни назарда тутган ҳолда Монополияга қарши курашиш қўмитаси фаолияти самарадорлигини ошириш ҳамда коррупцияни келтириб чиқарувчи турли омилларнинг олдини олиш.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Қулай рақобатли тадбиркорлик муҳитини шакллантириш мақсадида халқаро стандартларга мувофиқ янги нормаларни ишлаб чиқиш ва миллий қонунчиликни модернизация қилиш йўли билан монополияга қарши тартибга солиш чоралари ва компанияларнинг рақобатга қарши хулқатворига қарши курашиш чоралари кучайтирилади, маҳсулотларга ва табиий монополиялар хизматларига нарх белгилаш бўйича норматив қоидалар такомиллаштирилади[2].

Рақобат – бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашишидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафликка эга бўлиш учун курашни англатади[3].

Монополистик рақобат монополия ва рақобат унсурларининг уйғунлашуви орқали рўй беради. Баъзи бир манбаларда уни “маҳсулотларнинг табақаланиши” деб ҳам аталади[4].

Республикамизда рақобат муҳити мавжуд бўлган иқтисодиётда тадбиркорлик ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг эркин бўлиши, уларнинг исталган товарлар бозорида фаолият кўрсатишлари ва ушбу муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир[5].

Товар ва молия бозорларида монополияни босқичма-босқич камайтириш орқали самарали рақобат муҳитини яратиш мақсадида мамлакатимизда иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш, нархни ортиқча тартибга солишдан воз кечиш ва давлатнинг иқтисодиётга таъсирини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сонли “Рақобат муҳитини янада ривожлантириш ва иқтисодиётдаги давлат иштирокини қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони чиқарилди[6].

Мазкур Фармонда қўйидагилар белгилаб берилди:

- тендер ва танлов савдолари ҳамда энг яхши таклифларни танлаб олиш якунлари бўйича ғолиб деб расман эълон қилинган кундан ёки тўғридан-тўғри музокаралар якунлари бўйича қарор қабул қилинган кундан эътиборан икки кун мобайнида давлат харидлари махсус ахборот порталида тегишли маълумотларни жойлаштириш орқали бевосита ёки билвосита

25 фоиз ёки ундан кўп акцияларга (улушга) ҳақикатдан назорат қилишга эга бўлган ўзининг якуний манфаатдор шахслари (бенефициарлари) тўғрисидаги ахборотларни ошкор қилиш;

- ўзларининг веб-сайтларида ва махсус ахборот порталида доимий асосда тендер ва танлов савдолари ҳамда энг яхши таклифларни танлаб олиш тартиб-таомиллари ҳамда тўғридан-тўғри музокаралар якунлари бўйича имзоланган шартнома мажбуриятлари бажарилиши ҳақидаги маълумотларни жойлаштириб бориш;

- эркин рақобат муҳитини олиб кириш мумкин бўлган монополия соҳаларига хусусий сектор учун йўл очиш ва уни ривожлантиришни назарда тутган ҳолда амалдаги қонун ҳужжатларига ўрнатилган тартибда ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш.

Бугунги кунда дунёнинг кўплаб мамлакатларида рақобат тўғрисидаги Қонунлар ва уларни татбиқ этиш бўйича махсус органлар мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги охириги 15-20 йил ичида ташкил этилди.

Умуман, республикада шундай тизим шакллантирилганки, у мажбурий равишда рақобат сиёсатининг амалга оширилишини таъминлаши мумкин. Шу билан бир вақтда рақобат сиёсатининг турли жиҳатларига масъул бўлган кўп сонли органларнинг мавжудлиги бундай органлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва вазифаларини кўпайтириш билан боғлиқ жиддий муаммоларни вужудга келтирмоқда.

Бугунги кунда ривожланган давлатлар тажрибаси ҳам шуни кўрсатадики, мамлакатда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш ва бу орқали ҳалол рақобат муҳитини шакллантириш, пировардида эса аҳолига сифатли ва ҳамёнбоб маҳсулот ва хизматларни етказиб бериш тараққиётнинг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Ўтган 4 йил давомида мамлакатимизда ҳалол рақобат муҳитини шакллантириш йўлида бир қатор чоралар кўрилганли таъкидланади. Жумладан[7]:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги Фармони билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепцияси»да хусусий сектор самарали фаолият кўрсатаётган соҳаларда давлат иштирокидаги тижорат ташкилотларини тузишга чеклов чораларини белгилаш ва амалдаги корхоналарни қайта ташкил этиш, шунингдек, соғлом рақобат муҳитининг ривожланишини чеклаётган алоҳида хўжалик юритувчи субъектларга эксклюзив ҳуқуқлар, индивидуал имтиёзлар ҳамда преференциялар бериш амалиётидан воз кечиш кўрсатиб ўтилди.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 31 майдаги «Имтиёзлар ва преференциялар бериш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига асосан солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда преференциялар қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳужжатлари билан умуман тармоқлар, фаолият соҳалари, ҳудудлар учун берилиши, вақтинчалик имтиёзлар Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳужжатлари билан 3 йилдан ортиқ бўлмаган муддатга берилиши, индивидуал имтиёзлар, алоҳида ҳолларда, хусусий сектор инвестиция киритишдан манфаатдор бўлмаган тармоқларда ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни амалга ошириш учун, аниқ ижтимоий ёки иқтисодий асослар мавжуд бўлганда ёхуд Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳужжатлари билан берилиши кўрсатиб ўтилди.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 июндаги «Солиқ ва божхона имтиёзлари берилишини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори билан 2019 йилнинг 1 октябрдан асбест, кўмир, ёғоч материаллари, ёғоч ва ундан тайёрланган буюмлар, углеводород хом ашёси қўшилган қиймат солиғидан (ҚҚС) озод қилинмайдиган бўлди.

Тўртинчидан, 2020 йил 19 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Алоҳида солиқ ва божхона имтиёзларини бекор қилиш тўғрисида»ги фармони билан бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҚҚС билан боғлиқ солиқ ва божхона имтиёзлари бекор қилинди. Жумладан, мазкур Фармонга асосан экспортёр корхоналарга экспорт улушига мутаносиб равишда берилган регрессив солиқ ставкалари бекор қилинди.

Бешинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 21 августдаги «Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори билан стратегик аҳамиятга эга хўжалик жамиятлари ва корхоналар учун товарлар (ишлар, хизматлар) харид қилишнинг алоҳида тартиблари бекор қилинди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда антимонопол сиёсатни амалга оширишда ҳимоя - огоҳлантириш чораларни қўллаш эндигина амалиётга кириб кела бошлади ва мажбурлаш - жазолаш чораларини қўллаш ҳозирча сақланиб қолинмоқда. Кўпчилик хўжалик юритувчи субъектлар ва давлат ҳокимияти органлари жойларда етарли огоҳлантирилмаганлиги туфайли антимонопол қонунчилик талабларини бузмоқдалар.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида илмий абстракция усули, объективлик тамойили, кузатиш, таққослаш, статистик маълумотлар билан ишлаш, қиёсий таҳлил усуллари билан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Шу сабабли қатор хорижий мамлакатларда антимонопол органларни билиш, кузатиш, тўсатдан текшириш ва бошқа тадқиқот усуллари ажратилган. Нархсиз нуқсонларни аниқлашда антимонопол орган ходимларида етарли малака ва тажрибанинг етишмаслиги ҳам ўзининг салбий таъсирини

кўрсатмоқда. Антимонопол сиёсат бизнинг республикамизда қуйидаги тўрт асосий тамойиллар асосида амалга оширилмоқда.

Бозорларни ўрганиш, улар орасидан рақобатли ва монополлашганларини аниқлаш. Товар ва молия бозорларининг монополлашув даражасини аниқлаш, бозорлардаги мавжуд ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий тўсиқларни кўрсатиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ўрганилди (1-расм).

1-расм. Монопол ташкилотларнинг 2005-2020 йиллардаги ЯИМ нинг умумий ҳажмидаги улуши, фоизда

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Монопол бозорларга табақалашган ёндашув ва табиий монополия соҳаларини ажратиш. Ҳар қандай мамлакат иқтисодиётида бозор механизмлари, шу жумладан, бозор орқали нарх белгилаш тизими оқилона бўлмаган соҳалар мавжуд. Табиий монополиялар, рақобатни ривожлантиришнинг иложи бўлмаган ёки иқтисодий самарасиз бўлган тармоқлар айнан шундай соҳалар қаторига киради. Бундай тармоқларга нисбатан давлатнинг асосий вазифаси уларнинг монополистик фаолияти билан келишиш ҳисобланади. Шу сабабли табиий ва давлат монополияларига тааллуқли бўлган хўжалик субъектларига нисбатан бевосита давлат тартибга солиши қўлланилади ва уларнинг хўжалик фаолиятларини ишлаб чиқариш ва инвестициялар, маҳсулот сифати, нархлар (тарифлар)ни режалаштириш асосий кўрсаткичлари бўйича тартибга солишни ҳамда бундай тартибга солиш харажатлари билан боғлиқ дотациялар тақдим этиш имкониятини кўзда тутлади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2010 йил 11 октябрда 2147-сон билан рўйхатга олинган Табиий монополия субъектларининг Давлат реестрини тузиш ва юритиш тартиби тўғрисидаги Низом, табиий монополия субъектларининг Давлат реестрини тузиш ва юритиш тартибини белгилайди.

2021 йил 1 февраль ҳолатига Табиий монополия субъектларининг Давлат реестрида 11 турдаги товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича 130 та хўжалик юритувчи субъект рўйхатга олинган.

Жадвалдаги маълумотлардан кўриниб турибдики, республика бўйича жами 130 та табиий монопол ташкилот мавжуд бўлса, улар томонидан кўрсатиладиган хизмат турлари 175 тани ташкил этмоқда. Шундан, реестрнинг республика бўлимида 14 та табиий монопол ташкилотлар ва 14 турдаги хизмат кўрсатиш турини амалга оширади. Энг кўп табиий монопол ташкилотлари ва улар томонидан кўрсатиладиган хизмат турлари Тошкент вилояти ҳиссасига тўғри келмоқда. Энг кам табиий монопол ташкилотлар сони Жиззах вилоятида қайд этилмоқда. Иккинчи ва учинчи ўринларда Фарғона вилоятида табиий монопол ташкилотлар сони 20 та, хизмат кўрсатиш турлари бўйича 21 та ҳамда Тошкент шаҳрида табиий монополиялар сони 15 та, хизмат кўрсатиш турлари 26 тани ташкил қилмоқда.

Табиий монополия ташкилотларининг Давлат реестрида жами 130 та хўжалик юритувчи субъектлар 11 та хизмат турлари бўйича қайд этилган. Ўтган йилнинг шу даврига (134 та субъект ва 10 хизмат турлари бўйича) нисбатан ташкилотлар сони 4 тага камайган.

Республика бўйича табиий монопол ташкилотлар ва улар томонидан кўрсатилаётган хизмат турлари сони

№	Республика бўйича реестрга олинган ҳудудий бўлимлар	Табиий монопол ташкилотлар сони	Кўрсатаётган хизмат турлари бўйича сони
1	Реестрнинг республика бўлими	14	14
2	Реестрнинг Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудий бўлими	4	5
3	Реестрнинг Андижон вилояти ҳудудий бўлими	3	4
4	Реестрнинг Бухоро вилояти ҳудудий бўлими	7	10
5	Реестрнинг Жиззах вилояти ҳудудий бўлими	2	3
6	Реестрнинг Қашқадарё вилояти ҳудудий бўлими	5	7
7	Реестрнинг Навоий вилояти ҳудудий бўлими	10	20
8	Реестрнинг Наманган вилояти ҳудудий бўлими	6	7
9	Реестрнинг Самарқанд вилояти ҳудудий бўлими	6	7
10	Реестрнинг Сирдарё вилояти ҳудудий бўлими	4	5
11	Реестрнинг Сурхондарё вилояти ҳудудий бўлими	4	5
12	Реестрнинг Тошкент вилояти ҳудудий бўлими	25	35
13	Реестрнинг Фарғона вилояти ҳудудий бўлими	20	21
14	Реестрнинг Хоразм вилояти ҳудудий бўлими	5	6
15	Реестрнинг Тошкент шаҳри ҳудудий бўлими	15	26
жами		130	175

Манба: Ўзбекистон Республика монополияга қарши курашиш қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Табиий монополия субъектларининг Давлат реестридаги ҳўжалик юритувчи субъектларининг 90 таси (69,2 фоиз) давлат иштирокидаги ташкилотлар ҳисобланса, 40 таси (30,8 фоиз) хусусий сектор ҳиссасига тўғри келади.

Рақобатни ривожлантириш асосий омили сифатида хусусий тадбиркорликни фаол қўллаб - қувватлаш. Тадбиркорликни давлат томонидан рағбатлантириш солиқ ва бошқа имтиёзларда, бозор инфратузилмасини ривожлантириш, турли қўллаб - қувватлаш муассасаларини яратиш кабиларда кўринад.

Тадбиркорликни монопол ҳўжалик субъектлари тўсиқларидан муҳофаза қилиш, хусусий секторни жадал ривожлантириш учун шароит яратиш ҳамда хусусий тадбиркорликни бошқаришнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини турли даражадаги ҳукумат органларининг ноқонуний ҳаракатларидан муҳофаза қилиш антимонопол органларнинг мазкур йўналишдаги вазифаси ҳисобланади. Қўмита томонидан 2020 йил давомида Ўзбекистон Республикаси “Рақобат тўғрисида”ги ва “Табиий монополиялар тўғрисида”ги қонунлари талабларига риоя этилиши юзасидан 190 та соҳада ўрганишлар ўтказилиб, ўтказилган ўрганишлар натижасида жами 430 та ҳолатда қонунбузилиш ҳолатлари аниқланган. Жумладан[8]:

- “Рақобат тўғрисида”ги Қонуннинг 10-моддаси 19 та ҳолатда, 11-моддаси 1 та ҳолатда, 12-моддаси 45 та ҳолатда, 13-моддаси 94 та ҳолатда, 14-моддаси 111 та ҳолатда, 15-моддаси 10 ҳолатда, 16-моддаси 2 та ҳолатда, 17-моддаси 4 та ҳолатда, 23-моддаси 22 та ҳолатда;

- “Табиий монополиялар тўғрисида”ги Қонуннинг 15-моддаси 2 та ҳолатда, 12-моддаси 1 та ҳолатда, 16-моддаси 25 та ҳолатда;

- Вазирлар Маҳкамасининг 28.10.2010 йилдаги 239-сонли қарор билан тасдиқланган Низомнинг 36-банди талаблари 55 та ҳолатда;

- Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 178-моддаси талаблари 39 та ҳолатда ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан бузилганлиги аниқланган.

Ҳўжалик субъектларини рўйхатга олишда Қўмита томонидан қулай шароитлар яратилмоқда ва мазкур йўналишда доимий мониторинг олиб борилмоқда.

Давлат томонидан мақсадли антимонопол сиёсат олиб бориладиган монополияларни аниқлаш. Давлат ишлаб чиқаришни концентрациялаш ва марказлаштириш асосида юзага келадиган йирик бизнесни бозор механизмнинг меъёрида амал қилишини бузадиган монополияга айлантирмасликка интилади. Давлат корхоналарнинг бирлашиш жараёнларини назорат қилади ҳамда буни қонуний ва йўл қўйиш мумкин бўлган ҳолат, деб тан олади.

Ислоҳотларнинг барча босқичларида бошқариш фаолиятининг асосий йўналиши монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш чораларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, янги ҳўжалик юритувчи субъектларнинг бозорга эркин чиқишини таъминлаш ва тўсиқларни бартараф этиш йўли билан тадбиркорликнинг ривожланишига кўмаклашиш ҳисобланди.

Монополист – корхоналар Давлат реестри Ўзбекистон Республикаси товарлар бозорида етакчи мақега эга бўлган ҳўжалик субъектлари

рўйхатини ўзида ифодалайди. Яъни Давлат реестри рақобат тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилиши устидан мониторинг олиб бо-ришнинг туб воситаларидан бири ҳисобланади.

«Монополист – корхоналар Давлат реестрини юритиш ва шакллантириш тартиби тўғрисидаги услубий кўрсатмалар»га кўра, Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитаси ва унинг жойлардаги ҳудудий бошқармалари томонидан ўтказилган товар ёки молия бозорларининг таҳлили натижалари реестрга киритиш учун асос ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 20.08.2013 йилдаги 230-сонли қарори билан тасдиқланган Товар ва молия бозорида хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг устун мавқеини эътироф этиш ҳамда Товар ёки молия бозорида устун мавқени эгаллаб турган хўжалик юритувчи субъектларнинг давлат реестрини юритиш тартиби тўғрисидаги Низомга мувофиқ, Қўмита томонидан Товар ёки молия бозорида устун мавқени эгаллаб турган хўжалик юритувчи субъектларнинг давлат реестри шакллантирилади ва юритиб борилади.

2-жадвал

Товар ёки молия бозорида устун мавқени эгаллаб турган хўжалик юритувчи субъектларнинг давлат реестри бўйича ҳолати

№	Хўжалик юритувчи субъектларнинг соҳа номлари	Товарларни ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектлар сони	Монопол товарларнинг (ҳизматларнинг) сони
1	Нон ва дон маҳсулотлари	1	1
2	Озиқ-овқат	7	3
3	Кўмир	2	3
4	Нефть-газ саноати	5	3
5	Кимё саноати	4	4
6	Машинасозлик ва металлургия	8	11
7	Электротехника саноати	1	1
8	Қурилиш материаллари	9	6
9	Хизматлар	45	43
10	Молиявий хизматлар	8	16
11	Бошқа соҳалар	5	5
	жами	95	96

Манба: Ўзбекистон Республика монополияга қарши курашиш қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Жадвал маълумотларига кўра 11 та соҳа бўйича, товарларни ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектлар сони 95 тани, монопол товарларнинг (ҳизматларнинг) сони эса 96 тани ташкил қилади.

2020 йилда қўмита томонидан 70 дан ортиқ товар ва молия бозорида ўрганишлар ўтказилди. Ўрганиш натижалари асосида 12 та хўжалик юритувчи субъект 15 та товар ва хизматлар бўйича давлат реестрига киритилган бўлса, 18 та хўжалик юритувчи субъект 18 та товар ва хизматлар бўйича давлат реестридан чиқарилди. Товар ва молия бозорида устун мавқени эгаллаб турган 95 та хўжалик юритувчи субъектлар мавжуд бўлиб, шундан 81 та яъни 85,2 фоизига давлат иштироки мавжуд бўлиб, бунда 45 та (42,5 фоиз) товар бўйича ва 61 та (57,5 фоиз) хизмат бўйича улушга эга ҳисобланади.

Маълум давр оралиғидаги сотиш ҳажми, товар етказиб бериш, келтириш – чиқариш ва товарлар қолдиғи тўғрисидаги маълумотлар сингари товарлар бозорининг тавсифлари, бозорга кириш ва чиқиш тўсиқлари, рақобатчилар сони, нисбий бозор улушлари ҳамда у ёки бу

товарлар бозоридаги рақобат даражаси таҳлил қилинди.

Хулоса ва таклифлар. Давлат иштирокидаги хўжалик юритувчи субъектлар монополиясининг иқтисодий рақобатбардошлигига салбий таъсирини янада камайтириш, имтиёз ва преференциялар бериш тизими самарадорлигини ошириш бугунги кун учун ҳисобланади. Қуйида келтирилганлари таклифларни бугунги кун учун муҳим деб ҳисоблаймиз:

- табиий монопол ташкилотлар фаолиятини тартибга соладиган қонунчилик асосларини такомиллаштириб бориш.

- соф табиий монопол ташкилотларни рақобатли соҳалардан мунтазам ажратиб бориш. Соф табиий монопол турларини алоҳида тармоқ корхонасига ажратиш ва унинг фаолияти устидан қатъий назорат ўрнатиш ҳамда потенциал рақобатли соҳаларни яратиш.

- табиий монопол ташкилотлари устидан мунтазам нарх назоратини ўрнатиш ва таърифларнинг вақт доирасидаги ўзгаришларини қайд этиш.

- табиий монополия тармоқларидан рақобат муҳити шароитида фаолият олиб боришга

лаёқатли ишлаб чиқаришларни ажратиш ва хусусийлаштиришни кўзда тутадиган реструктуризация дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- табиий монополия корхоналарининг ички бозордаги монополь ҳолатидан ишлаб чиқариладиган маҳсулот ва кўрсатиладиган хиз-

матларга асоссиз, сунъий равишда нархларни ошириш учун фойдаланишларига йўл қўймаслик мақсадида уларнинг фаолиятлари устидан қаттиқ назорат олиб бориш;

- табиий монополия субъектлари фаолиятини таҳлил қилиш ва уларни тартибга солиш услуги бўйича таклифларни тайёрлаш.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 январдаги ПК-4126 сонли “Ўзбекистон Республикаси монополияга қарши курашиш қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/ru/docs/4178984>
2. Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепцияси. 12788459.html
3. Яхшиева М.Т. Ҳозирги замон рақобат назарияси. Ўқув қўлланма. -Т.:ТДИУ 2019 й.
4. Экономическая теория: Учебник. – Изд. испр. и доп./ Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина и др. – М.: ИНФРА-М, 2005, с.120; Шишкин А.Ф. Экономическая теория: Учебное пособие для вузов. 2-е изд. Кн.1. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996, с.608
5. Х.Т.Азизов. Рақобат ҳуқуқи. Дарслик. Т.: ТДЮУ. 2016 й. 236 б
6. Ўзбекистон Республика Президенти 2020 йил 6 июлдаги ПФ-6019-сонли Фармони <https://lex.uz/docs/4887654>
7. А.Бурхонов. Рақобат муҳитини яхшилаш – ривожланишнинг муҳим омили. Халқ сўзи 2021 йил 7 май.
8. Ўзбекистон Республикаси Монополияга қарши курашиш қўмитасининг маълумотлари.

ЎЗБЕКИСТОНДА УРБАНИЗАЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ: ТАҲЛИЛ ВА ТАКЛИФ

Зокиров Сайидфозил Сайидакбарович –
иқтисодиёт фанлари номзоди, Прогнозлаштириш ва
макроиқтисодий тадқиқотлар институти гуруҳ раҳбари

Аннотация. Ушбу мақолада урбанизация жараёни, унинг ривожлантириш хусусиятлари бўйича изланишлар тадқиқ этилган. Шунингдек, урбанизация жараёнларини ривожлантиришни мамлакат хусусиятлари асосида очиб берилган ҳамда мазкур масаланинг ижобий жиҳатларини таъминлашга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: урбанизация; инфратузилма; давлат-хусусий шерикчилик; шаҳар аҳолиси; қишлоқ аҳолиси.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УРБАНИЗАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Зокиров Сайидфозил Сайидакбарович –
к.э.н., Руководитель группы Института прогнозирования
и макроэкономических исследований

Аннотация. В статье освещены исследования по процессу урбанизации, особенностям его развития. Рассмотрены развитие процессов урбанизации на основе специфики экономики страны. Также, разработаны предложения и рекомендации, направленные на обеспечение положительных аспектов процессов урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация; инфраструктура; государственно-частное партнёрство; городское население; сельское население.

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF URBANIZATION IN UZBEKISTAN: ANALYSIS AND PROPOSALS

Zokirov Sayidfozil Sayidakbarovich –
PhD., Group Leader of the Institute for
Forecasting and Macroeconomic Research

Annotation. The article highlights research on the process of urbanization, the features of its development. The development of urbanization processes based on the specifics of the country's economy is considered. Also, proposals and recommendations have been developed to ensure the positive aspects of urbanization processes.

Key words: urbanization; infrastructure; public private partnership; urban population; rural population.